

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTVYKSLĖ

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTVYKSLĖ

Vilnius

1991

Redakcinė kolegija:

**Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas,
Rimantas Miknys, Egidijus Motieka, Antanas Tyla**

Recenzavo;

Gediminas Rudis

TURINYS

Pratarmė.....	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Vladas Strutavičius</i> . Konstituciniai sumanymai Lietuvoje XIX a. pradžioje (1806-1812 m.)	7
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> . 1863 m. sukilimas ir lietuvių nacionalinio judėjimo politinė programa	29
<i>David Fajnhauz</i> . 1863 metų pagrindinė valstybė Lietuvoje	41
<i>Arūnas Vyšniauskas</i> . Socialdemokratijos politinė transformacija 1896 metais	67
<i>Rimantas Miknys</i> . P. Višinskis ir Lietuvos nepriklausomybės idėja	133
<i>Arvydas Gaidys</i> . Lietuvių krikščionių-demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905-1907 m.)	139
<i>Rimantas Miknys</i> . Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai ..	173
<i>Egidijus Motieka</i> . Didžiojo Vilniaus Seimo preliudija: Memorandumas Rusijos vyriausybei	199
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914-1915 metais	231
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių politinių centrų sąveika 1915-1916 metais	253
<i>Česlovas Laurinavičius</i> . Pasvarstymai Naujųjų laikų Lietuvos valstybės pripažinimo klausimu	271
II. SENA DISKUSIJA. KUR TAŠA?	291
<i>Vanda Sruogienė</i> . Esminiu Lietuvos istorijos klausimu. Atsakymas V. Trumpai	291
<i>Vincas Trumpa</i> . Pora pastabų dėl V. Sruogienės atsakymų.....	301

III. PUBLIKACIJOS	303
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įkūrimo manifestas (projektas). Parengė <i>V. Sirutavičius</i>	303
Atgimimo priešaušryje. Parengė <i>S. Jegelevičius</i>	311
Lietuvių krikščionių-demokratų partijos programos projektas. Parengė <i>A. Gaidys</i>	327
Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos Pirmininkui grafiui <i>S. J. Vitei</i> (1905 m. lapkritis). Parengė <i>E. Motieka</i>	341
Lietuvos konstitucijų projektai 1916-1918 metais. Parengė <i>A. Grigaravičius</i>	351
1917 m. rugsėjo 18-22 d. Lietuvių konferencijos Vilniuje rezoliucijos projektas. Parengė <i>R. Lopata</i>	435
Mykolas Rōmeris. Juozas Pilsudskis. Parengė <i>E. Motieka</i>	441
<i>Egidijus Motieka</i> . Keletas žodžių apie <i>M. Rōmerio</i> straipsnį "Juozas Pilsudskis"	481
PODSUMOWANIE	487
SUMMARY.....	497

LIETUVIŲ INTELIGENCIJOS POLITINĖ VEIKLA 1914-1915 METAIS

Raimundas Lopata

Globaliniai ekonominio ir politinio vienijimosi reiškiniai galų gale XX a. II-ojo dešimtmečio viduryje sukėlė pirmąjį pasaulinį karą. Žinia apie jo pradžią šokiravo lietuvių inteligentiją. "Atsitiko toji nelaimė, į kurią lig paskutinių valandų negalėjome priversti save tikėti", - liūdnai konstatavo "Viltis", pridurdama, kad "Lietuvai teks skaudžiai nukęsti"¹. "Šaltinis" bandė raminti (ir nusiraminti) tuo, kad "tinkamai įspėti" kokioje pusėje vyks karo veiksmai negalima, o jei jie ir neaplenks Lietuvos, tai su gyventojais bus elgiamasi humaniškai, nes "dabar net kazokams nelaisvėje nekerta galvų, bet maitina, gydo ligonius ir po karo grįžta jie namo..."² Kita vertus, tautinio judėjimo patyrimas, Balkanų karų sukeltų pokyčių Europos politiniame žemėlapyje reminiscencijos, netrukus sekusi sėkminga Rusijos ofenzyva Prūsijoje gimdė pirmąsias prognozes ir politines aspiracijas. Iš esmės buvo neabejojama, kad karas laužo nusistovėjusią Europoje pusiausvyrą ir gali turėti lemiamos reikšmės pavergtų tautų, o tarp jų ir lietuvių tautos, politiniam likimui. Daug kas priklausė nuo to, kaip sugebės nacionaliniai išsivadavimo judėjimai pasinaudoti tarptautinės koreliacijos pokyčiais, kokią veikimo taktiką jie pasirinks.

Pasak prieš pat karą iš Prancūzijos į JAV atvykusio Lietuvių Informacijos Biuro vedėjo J.Gabrio, prieš lietuvius iškilo dvi problemos: suformuluoti norimos ir įmanomos Lietuvos politinės ateities perspektyvą bei tinkamai pasirinkti jos įgyvendinimo taktiką. Šias problemas sprendžiant, būtina atsizvelgti į ateityje galimus trys Lietuvos padėties variantus: Lietuva, Rusijai nugalėjus Vokietiją (pavyksta suvienyti Didžiąją ir Mažąją Lietuvos, sustiprėja ekonominės ir politinės lietuvių pozicijos); Lietuva, nugalėjus Vokietijai Rusiją (neišvengiamai karo veiksmai Lietuvos teritorijoje, o po karo žiauri asimiliacinė vokiečių politika); Lietuva, suirus Austrijai-Vengrijai (naujų valstybinių darinių suformavimas,

Lenkijos, o žinant lenkų "pretenzijas", ir Lietuvos klausimo išklimas). Šiaip ar taip šiuo momentu, J.Gabrio nuomone, pageidautina sušaukti išėvijos JAV suvažiavimą ir aiškiai nustatyti "lietuvių politikos mintį ir nuomonę"³. Tautininkų "Vienybė Lietuvininkų", pritardama šiam sumanymui, pareiškė, kad nesant Lietuvoje stiprios politinės partijos, sugebėsiančios pakreipti lietuvius prie Vokietijos, prisimindama praetis faktus (Mažosios Lietuvos suvokietinimas iš vienos pusės, o iš kitos - Didžiojoje Lietuvoje "atsidaręs platesnis politinis ir kultūrinis lankas") bei sekdamas Airijos pavyzdžiu, stos suvažiavime už Lietuvos su seimu Vilniuje autonomijos Rusijos sudėtyje idėją⁴.

Kol palaipsniui emigracijoje materializavosi visuotino suvažiavimo sumanymas, Lietuvos inteligentija stropiai sekė kiekvieną Rusijos vidaus gyvenimo pokytį. Politinės manifestacijos, vokiečių parduotuvių pogromai, ištikimybės priesaikos Romanovų sostui, trumpai tariant, ukłtrapatriotizmo ir šovinizmo banga, užliejusi imperiją buvo bene svarbiausia to meto realija, į kurią reikėjo atkreipti dėmesį ir tinkamai reaguoti. Įvairios lietuvių krikdemų srovės savo poziciją išdėstė gan trumpai ir aiškiai - ligi galo atlikti savo priedermes ir pareigas valstybei⁵. Tarp Kauno lietuvių veikėjų suskubta svarstyti patriotinės demonstracijos pravedimo klausimą⁶.

Svarbu buvo ir oficialiai pareikšti apie savo poziciją. Tokia proga atsirado liepos 26 d. (rugpj.8 d.), prasidėjus nepaprastam, bendram Valstybės Tarybos ir Valstybės Dūmos posėdžiui. Prieš nepilną savaitę buvo pasirodęs Nikolajaus II manifestas, paskelbęs valdovo tvirtą įsitikinimą pavaldinių ištikimybe, kvietęs užmiršus visokias "vidurines nesantaikas" ginti tėvynę bei raginę dar stipriau vienytis su savo pavaldiniais, be kita ko turėjo ženklinti ir laukiamų atsakomųjų kalbų gaires⁷. "Ūpas pas mus geras..., - posėdžio metu rašė broliui M.Yčas, - visi laukia laimėjimų karėje, paskui supranta, kad nebegalės be reformų apsieiti, nors šią valandą nekalbėsime apie tai..."⁸. Pritardamas lenkų, armėnų, latvių ir kt. tautų bei politinių partijų atstovų pasisakymams, M.Yčas savo kalboje paragino pamiršti nuoskaudas (tarsi atsiliepdamas į Nikolajaus manifesto "vidurines nesantaikas"), užtikrino, kad jo tautiečiai eina į

karą "kaip į šventą" bei išsakė viltis pusiau perplėštus lietuvių matyti suvienytus po Rusijos vėliava. Kalba buvo palydėta triukšmingais plojimais, tuo tarpu kai kairiosios pakraipos lietuvių atstovams Dūmoje - P.Keiniui ir M.Januškevičiui - teko nustvilti; užkulisuose M.Yčas žadėjo pasisakyti žymiai radikaliau⁹.

Didžiosios ir Mažosios Lietuvos suvienijimo po carizmo skeptru leitmotyvas suskamba ir 1914.08.04(17) d. Vilniaus lietuvių draugijų ir spaudos atstovų susirinkime priimtoje deklaracijoje. Šis dokumentas, atspindėdamas dalies lietuvių inteligentijos pasirinktą politinę liniją, drauge rodo pastangas derintis prie vyriausybės vidaus politikos. 1914 m. rugpjūčio 1(14) d. Rusijos karinių pajėgų vyriausiasis vadas didysis kunigaikštis Nikolajus Nikolaevičius paskelbė atsišaukimą į lenkų tautą, žadėdamas suvienyti lenkų žemes ir tvirtai tikėdamas, kad netrukus Lenkija taps "liuosa savo tikyboje, savo kalboje ir savo savivaldoje!"¹⁰. Galimų nuolaidų pažadai kaimynams suteikė tam tikrų vilčių ir lietuvių inteligentijai¹¹. Antra vertus, ne be pagrindo buvo būsštaujama, kad po šių pažadų lenkų propoganda už Lietuvos prijungimą prie autonominės Lenkijos suaktyvės "Šaltinis", tiesa, vydlėsi, kad tokią poziciją užima tik Lietuvos lenkai, tuo tarpu Varšuvos požiūris į Lenkijos-Lietuvos santykius yra labiau blaivesnis¹². Tačiau, pasak "Vilties", bet kokiu atveju, jei lenkai gauna autonomiją, tai lietuviai turi reikalauti griežto etnografinės Lietuvos skirtingumo nuo Lenkijos, atskirian nuo pastarosios lietuviškąsias Suvalkijos gubernijos dalis¹³.

Deklaracijos autoriai (S.Šilingas, D.Malinauskas, J.Basanavičius) atkreipė dėmesį į tuos atsišaukimo sakinius, kuriais buvo prisimintas Žalgiris bei išreikštas įsitikinimas, jog lenkai gerbs teises "tų tautų, su kuriomis juos sujungė istorija". Todėl vadinamojoje gintarinėje deklaracijoje ypač akcentuojamas lietuvių ir slavų tautų skirtingumas, bendras dalyvavimas Žalgirio mūšyje ir pageidaujamas visų lietuvių suvienijimas "bendrajam taikiam kultūriniam darbui"¹⁴. Ši frazė turėjo įtikinti carizmą, jog lietuvių tautinis judėjimas eis ta pačia kultūrinio darbo vage. Kita vertus, šis deklaratyviai lojalus pareiškimas buvo savotiškas priminimas vyriausybei,

kad lietuviai jaučiasi esantys tauta su savo politinėmis aspiracijomis, į kurias būtų pageldautina gauti atsaką.*

* Gintarinę deklaraciją J.Basanavičius ir D.Malinauskas įteikė "Виленький Вестник" redakcijai (Biržiškos M. 1914.08.21 d. laiškas V.Biržiškai // MACBRS.-F.163.-S.v.246.-L.I), kuri ją išspausdino 1914.08.20 d. Nr.3666. Rugpjūčio 22 d. (09.4) D.Malinausko iniciatyva deklaracija pasirodė "Новое время" (Nr.13809). Tą pačią dieną šis dokumentas buvo paskelbtas "Viltyje" (Nr.117), rugpjūčio 27 d. (09.9) "Rygos garse" (Nr.68), rugpjūčio 30 d. (09.12), "Šaltinyje" Nr.37) ir kt. Lietuviški tekstai atitinka rusiškąjį variantą. Neaiškumą kelia tik Rusijos "galvoms" nusiųstos deklaracijos tekstas, kuris, "siuntėjo - M.Yčo liudijimu, buvo pakoreguotas, išmetant iš jo per daug poetiškas ir miglotas vietas. Šis ištaisytas variantas kol kas nesurastas. Čia pateikiama "Rygos garse" išspausdinta deklaracija:

"Lietuvių deklaracija"

Didžioji Rusija pergyvena sunkiųjų bandymų gadyne ir nebėra tautos, joje gyvenančios, į kurios kūną nebūtų įsismelgę erškėčių dygliai. Visa Rusija tampa didžiųjų aukų aukuru. Laimė toms tautoms, kurių išsipirkimo aukas mato dangus.

Atėjo nušvietimo valanda. Šiandien Rusijai likimo lemta baigti virtinę klaidų, kurios buvo daromos per išstisus šimtmečius ligi mūsų dienų. Nusvajotieji tautų siekimai darosi tikrybe. Artinasi valanda tykdymo lietuvių tautos žilųjų svajojimų, iš tiesų žilųjų: savo pradžią ima jie nuo Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Mindaugo.

Kovos diena sutrupins teutonų kardą. Taikos diena sudarys gyvąjį tautų tvėnkinį, pro kurį neprasiserš germanizmo bangos.

Lietuvos istorija - tai kruvinos kovos su teutonais slogutis. Lietuvių tauta buvo pirmoji, kuriai teko susitikti su germanų vėselu užpuolus jam slavus. Ir toje kovoje mes stipriais siūlais susijungėme su slavais. Nebūdami slavai, mes, kaip šviesus kietasis gintaras, įriedėjome į slavų jūrą. Šviesus - nes mūsų bičiulybė su rusų tauta neaptemdyta niekuo per visą savitos Lietuvos gadyne, kuomet lietuvių tauta pati buvo savo likimo vykintoja ir pati kur tinkama kreipė savo valią. Kietasis - nes pasrūvusi kraujais lietuvių tauta, priėmusi svetimosios intakos, vis dėlto sugebėjo nusaugoti savąją kultūrą visame josios grynume per vergijos amžius, per masinę savųjų brolių išsižadėjamą savosios tėvynės.

Nuo germanizmo smūgių subiro mūsų gintaro karoliai. Lietuvių tautos prūsų atžala žuvo pirmoji, žuvo visa. Išnaikintojas paslėmė sau jo išnaikintosios tautos vardą, bet vargas tam, kas, apgalėjęs priešininką, dryso išniekinti jo lavoną. Lietuvos Žemaitija, ne kartą kentėjusi vokiečių vergijos sunkiąją dalį, galų gale buvo suskaldyta pusiau ir viena josios pusė buvo galutinai pavergta germanų po Rytų Prūsijos vardu.

Ir vėl suėjo draugėn lietuvių karžygiai su slavų karžygiais kovoti su teutonų palikimu - visaprarįjančiu germanizmu.

Mes tikime, kad tai paskutinis grandinys laimėjimų retežiaus, pradėtojo ties Žalgiriu. mes tikime, kad mūsų užsieniai kraujo broliai bus atimti iš po germanų jungo ir suvienyti su mumis, nes istorinė Rusijos misija - būti tautų paliausotoja.

Šioje kovoje kiekviena mažuma skaitytina. Vienybėje galybė. Net nežymiausias etnografinės vienatos privalo būti intrauktos veikimo sukurin. Rusija gas sujungs ne tam, kad prarytų jasiąs, bet bendrajam taikiam kultūriniam darbu, suvienijimui galingon tautų sąjungon. Visa lietuvių tauta gaivinama to suvienijimo viltimi.

Ilgiaotiniais dėl įteikimo pasirašė D.J.Basanavičius ir D.Malinauskis".

Įteikdamas deklaracijos tekstą vyriausiajam karo vadui, M.Yčas tokį Rusijos vadovaujančių sluoksnių atsaką bandė išprovokuoti, teigdamas, kad Rusijos lietuvių visuomenės veikėjai neturi galimybių pranešti Mažosios Lietuvos tautiečiams apie Didžiojoje gėdžiamą susijungimą. M.Yčo nuomone, "tai gali pajėgti tik tai pati vyriausybė ir aukštoji karo vyresnybė, turinti tam užtinkamai kelių ir būdų"¹⁵.

Apskritai tokia deklaratyviai lojali pozicija vyriausybės atžvilgiu karo pradžioje buvo būdinga ir kitiems tautiniams judėjimams: latvių, estų, armėnų - Rusijoje, čekų, slovakų - Austrijoje-Vengrijoje¹⁶. Stengtasi laimėti laiko, susiorientuoti ar persiorientuoti, nesukelti represijų. Tiesa, lietuviams visiškai išvengti jų nepavyko. Iš Kauno buvo išsiųsti: P.Leonas, V.Stašinskas, K.Oišauskas, P.Dogelis ir kt.¹⁷ Ginkluotą kovą pradėjo tik J.Pilsudskis nors, pavyzdžiui, M.Biržiška taip pat svarstė, jog galbūt reiktų bėgti į Galiciją ir, sekant lenkais, kurti lietuviškus legionus¹⁸. Nesvetima sukilimo idėja buvo ir Petrapilio lietuviams-studentams¹⁹. O tarp lietuvių išeivijos JAV karo pradžioje kilo pakankamai plati diskusija dėl ginkluoto sukilimo tikslingumo Lietuvoje. Socialistų "Kova", prašnekusi apie vienintelį Lietuvos išganymo būdą - revoliuciją -, bei "Susivienijimo Lietuvių Amerikoje" prezidentas P.Živatkauskas, pasisakęs dėl visų Rusijos pavergtų tautų revoliucijos šūkio iškėlimo, susilaukė kritikos tiek iš katalikų, tiek iš tautininkų pusės. Jei tautininkai savo kritiką argumentavo ginklų, lėšų, jėgų stoka, tai katalikams šie argumentai pasirodė per silpni. "Draugo" nuomone, "mums amerikiečiams labai būtų net lengva sukelti revoliuciją Lietuvoje. Tik pasiuntinėkime iš "Lietuvos gelbėjimo fondo" ar kt. į sukilėlių rankas vieną kitą tūkstantį dolerių, o revoliucija pagal užsakymą kaip bemat bus gatava. Bet tai didžiausias blefas (...) Mes turim pasirodyti prieš didžiausias valstybes ne nesubrendėliais, padaužomis, o susipratusiais. Neverta prisidėti net prie Rusijos revoliucijos, nes ir taip apmokės Lietuvai, kuri išlaiko daugiamilijoninę kariuomenę"²⁰.

Socialdemokratai Lietuvoje nekėlė tokių radikalių reikalavimų kaip jų bendraminčiai Valstijose. Tačiau kai kurie partijos lyderiai (S.Kairys, A.Janulaitis) buvo vieni iš

vadinamosios "autonomistų grupės" (be socdemų į ją įėjo demokratai - J.Vuleišis, J.Šaulys, tautininkas - A.Smetona) narių, pasipriešinusių lojaliiai daliai lietuvių inteligentijos taktikai ir reikalavusių iškelti bei propaguoti 1905 m. Vilniaus Seimo "Lietuvos autonomijos" rezoliuciją²¹.

Nesutarimai politinės taktikos klausimais silpnino ir taip nevienalytį lietuvių tautinį judėjimą. Norint įveikti šį susiskaldymą, sušvelninti konfrontaciją, bandoma kurti savotiškus vienijančius ir vadovaujančius politinius centrus. 1914 m. rudenį toks centras pradėjo formuotis Kaune²². 1914 m. rugpjūčio 25 d. Vilniuje gyvenanti lietuvių inteligentija slapta susirinko apsvarstyti susidariusią politinę situaciją. Susirinkimo dalyvių dauguma pripažino, jog kai kurios "gintarinėje" deklaracijoje išsakytos mintys - netinkamos, nors viešai to kritikuoti nederėtų ir, apskritai, šio dokumento atžvilgiu reikėtų būti indiferentiškiems ("nei šilta, nei šalta")²³. Be to buvo svarstomi Lietuvos politinės ateities, lietuvių inteligentijos vienybės, organizaciniai klausimai. Sutarta, jog jei Lietuva taps nepriklausoma valstybe, ji turėtų būti respublika. Nuspręsta įsteigti komitetą, kuris rūpintųsi lietuvių tautos reikalais, ją atstovautų. Tačiau skirtingų srovių nesutarimai šio sumanymo neleido įgyvendinti. Kitą dieną po bendro srovių atstovų susitikimo kairieji, atskirai susirinkę, įsteigė naują komitetą, nepamiršę pareikšti nepasitikėjimą pirmuoju²⁴ (pastarasis istoriografijoje minimas kaip Lietuvių Politikos Centras). Tiek Centras (S.Šilingas, L.Noreika, J.Kubilius, J.Basanavičius, A.Smetona, P.Dogelis, P.Dovydaitis ir kt.), tiek Komitetas (socialdemokratai, Darbo partijos narys A.Bulota) nagrinėjo ir svarstė tuos pačius reikalus ir karo keliamas problemas. Dar daugiau - tiek vienas, tiek kitas pasisakė už Lietuvos autonomiją, bet idėjinė diferencija, asmeninės ambicijos, bandymai užimti vadovaujančias pozicijas neleido peržengti juos skyrusios ribos²⁵.

Už autonomiją pasisakė ir demokratai. Dar karo pradžioje įvykusiame konfidencialiame pasitarime "Lietuvos Žinių" redakcijoje buvo priimta nuostata, jog "... iš vokiečių nėra mums ko laukti. Vokiečių valstybė daug aukštesnės kultūros ir reikalinga kolonijų: būtumėm išnaudoti ir ištautinti; kadangi mūsų liaudies dauguma nesusipratusi - atsispirti

nesugebės aukštesnės kultūros valdžiai. Iš Rusijos viso to neturime bijoti. Žemės ji turi užtektinai, o dėl savo teisių jei ir teks kovoti, tai yra vilties, kad tikriausiai laimėsime"²⁶. Ruošdamiesi ateities "kovai dėl savo (suprask - Lietuvos) teisių" ir ieškodami sąjungininkų, M.Sleževičius, J.Šaulys 1914 m. rugsėjo - spalio mėn. zondoja Vilniaus lenkų demokratų M.Riomerio, K.Okuličio, Z.Nogrodskio požiūrį į Lietuvos autonomiją. Kontaktas užsimezga" lengvai - dauguma Vilniaus lenkų bei kai kurie lietuvių demokratai (M.Sleževičius) priklausė tai pačiai masonų "Litwa" ložei²⁷. 1914 m. pab. - 1915 m. pr. patikėjo, kad lenkų demokratai pripažįsta tik Lenkijos - Lietuvos federacinės valstybės idėją. Pasitarimai su masonų pagalba buvo pratęsti 1915 m. kovo mėn., šį sykį Varšuvoje su Lenkijos nepriklausomybės šalininkais²⁸.

Susiskaldymas trukdė ir JAV lietuvių vieningai politinei veiklai. Nors J.Gabrio iškeltai bendro suvažiavimo sušaukimo idėjai pritarė visos išsvijios politinės srovės, tačiau prasidėjusios diskusijos, suvažiavimo vietos, svarstytinų problemų ir kt.klausimais, išryškino rimtus srovių nesutarimus.

Bene daugiausia ginčų sukėlė Lietuvos politinės ateities klausimas. Pasipylė rezoliucijos, peticijos, prašymai, memorandumai, kuriuose buvo dėstomi įvairiausi Lietuvos utvarkymo projektai. Štai, pavyzdžiui, V.Bartuškos nuomone, pageidautina suvienyti Mažąją Lietuvą su Didžiąją ir iškovoti autonomiją "slavų federacijoje"²⁹. Maspetho lietuvių katalikų parapijos klebono kun. A.Miluko iniciatyva sušauktame mitinge buvo priimta rezoliucija, reikalaujanti, kad tos "(...) Lietuvos žemės, kurios nuo amžių Lietuvai priklausė, sudarytų vieną geografinį ir politinį kūną, kuris valdytųsi teisių kodeksu, kuriuo būtų lietuviškas Statutas ir Lietuvos valstybės Seimo išleistoji konstitucija. Įstatymai turi būti pagrįsti katalikų religijos dorovės dėsniais - mūsų visuomenės didelės daugumos religija ir kad "/.../ sujungtos Lietuvos - Latvijos žemės sudarytų vieną, federacijos ryšiais sujungtą, Lietuvos ir Latvijos valstybę: jos pajūris turėtų apimti Karaliaučių - Rygą - Liepoją"³⁰.

Lietuvos ir Latvijos federacijos idėja karštai palaikė J.Šliūpas. Pasak jo, toks valstybinis darinys, apimdamas

Vilniaus, Kauno, Suvalkų, Minsko, Gardino, Vitebsko gubernijas, Mažąją Lietuvą, visą Latviją (Vidžemė, Kuršas, dalis Polocko apylinkių) igytų pulkią geopolitinę padėtį, turėtų visas sąlygas ekonominei plėtotei. Tačiau svarbiausia, tvirtino J.Šliūpas, šioje valstybėje "teokratija netorėtų persvaros ir netrukdytų valstybinės pažangos, nes būtų atstvaras tarp katalikybės ir tarp protestonybės"³¹.

J.Gabrys savo propaguotą pirmaisiais karo mėnesiais autonominės Lietuvos projektą smulkiai išdėstė 1914 m. Čikagoje išleistoje brošiūroje "Kokia autonomija Lietuvai reikalinga? (Autonomija ar savivalda)". Autoriaus nuomone, tai "kad Lietuvai yra reikalinga autonomija... negali būti dviejų nuomonių" (p.3), problematiškas yra tik būsimos autonominės Lietuvos teritorijos nustatymas. Pareiškęs, kad "mes stovėdami šiandien ant pamato realės politikos negalime, anot lenkų, reikalauti atstatymo Vytauto laikų Lietuvos" (p.14), LIB-o vedėjas pabrėžė, kad, kita vertus, "vien ant etnografinio pamato (...) negalime remti būsimos Lietuvos autonominio rūmo" (p.11). Pasak J.Gabrio, teritorijos ribų nustatymui tikslingiausia laikytis "plačiai suprasto" etnografinio principo (geografinių, istorinių, ekonominių kriterijų kompiliacija). Šiuo principu remiantis nustatyta Lietuvos teritorija apimtų: Vilniaus, Kauno, Gardino, Suvalkų, dalies Minsko gubernijos ir Mažąją Lietuvą (p.14). Tokiai autonominei Lietuvai, tęsė J.Gabrys, derėtų su autonome Latvija, išlaikant autonomijas "kas sau", sudaryti federaciją, t.y. "idant atstovai aukščiausios autonominės valdžios Lietuvos ir Latvijos sudarytų tarybą" (p.16). Jei ir gudai iškovotų autonomiją, "tai ir su jais privalėtume užmegzti artimesnius federacijos ryšius, kaip kad su latviais, nors žinoma, su latviais kaippo tauta artima genetiškai, mūsų ryšiai turėtų būti daug artimesni" (p.22), - užbaigia J.Gabrys.

Kai kuriose peticijose ir rezoliucijose, teiktose prieš seimą, buvo keliamas ir Lietuvos nepriklausomybės klausimas. Tačiau, kaip pažymėjo "Draugas", "mes nesvarstysime tuščių svajonių, nereikalausime visiškos tautos neprigulmybės; prie jos reikia priaugti"³².

Nuomonės įvairavo ir lietuvių politinės veiklos taktikos klausimais. Vieni reikalavo jei ne revoliucijos, tai bent "ko

tokio aktyviško", kiti stojo už diplomatinės kovos kelią, tretį tikino, kad suvažiavime iš viso neverta liesti politikos, apsiribojant Lietuvos šelpimo būdų svarstymu³³.

Diskusijoms beverdant, lietuvių katalikų organizacijos JAV 1914 m. rugsėjo 8 d. išrinko komisiją (J.Gabrys, F.Kemėšis, J.Adomaitis-Šernas, K.Rutkauskas ir kt.) suvažiavimo programai paruošti. Šiai katalikų iniciatyvai pasipriešino tautininkai ir socialistai, preikalavę "neprileisti prie tautinių reikalų lietuvių kunigų ir Gabrio"³⁴. Nesutarimai (opiausiu tapo rinkimų į seimą tvarka) ir nulėmė tai, jog kiekviena srovė rengė seimus atskirai. 1914 m. rugsėjo 21-22 d. "Amerikos Lietuvių Politišką Seimą" Čikagoje sušaukė katalikai, o 1914 m. spalio 1-2 d. "Amerikos Lietuvių II visuotinį seimą" Niujorke surengė tautininkai ir socialistai. Pastarasis vėlgi dėl nesutarimų (pradedant ginčais, kuri srovė deleguos atstovą į išdininko postą, baigiant rezoliuciją) suiro. Seimai didžiausią dėmesį skyrė Lietuvos šelpimo bei jos politinės ateities reikalams (socialistai faktiškai pastarąjį klausimą atmetė, motyvuodami tuo, kad negalima formuluoti reikalavimų, nežinant, ko reikalaus pati Lietuva³⁵). Tautininkai nutarė iškelti Lietuvos autonomijos su seimu Vilniuje ir federacijos su Latvija šūkį. Be to tautininkų Bruklino seime organizaciškai buvo įforminta Lietuvių tautininkų partija, po metų Filadelfijoje pasivadynusi Amerikos Lietuvių Tautine Sandara. Čikagos seime, pasak V.Bartuškos, Lietuvos politinės ateities klausimu išsiskyrė trys nuomonės: 1) Lietuva turi būti neutrali valstybė apimanti Vilniaus, Kauno, Gardino, Suvalkų gubernijas ir M.Lietuvą su įsruities apskritimi imtinai; 2) Lietuva turi būti federaciniais ryšiais sujungta su Latvija; 3) autonominė Lietuva - Vilniaus, Kauno, Gardino, Suvalkų, dalies Minsko gubernijos ir visos Mažosios Lietuvos ribomis³⁶. Po debatų buvo nutarta reikalauti, remiantis plačiai suprastu etnografiniu principu (kalba, būdas, tradicijos, papročiai), kuo plačiausios Lietuvos autonomijos ir išreikštas pageidavimas užmegzti tarp autonominių Lietuvos ir Latvijos federacinius ryšius. Priimtoje rezoliucijoje buvo įrašytas reikalavimas, kad į Tarptautinį Europos kongresą būtų įleisti lietuvių atstovai (tokiu atstovu seime išrinktas J.Gabrys). Be to, J.Gabrio Biuras buvo įgaliotas informuoti Europos

spaudą apie Lietuvą. Seimas išrinko penkių žmonių delegaciją, kuri turėjo "diplomtiniu keliu" išgauti JAV "užtarimą Lietuvos reikalui". Buvo numatyta įkurti Tautos Tarybą³⁷. Visų srovių seimų metu buvo įsteigti Lietuvos šelpimo fondai (katalikų - Tautos fondas, tautininkų - Lietuvos autonomijos fondas, socialistų - Lietuvos šelpimo fondas).

Kokio rezonanso Lietuvoje susilaukė iševijos politinės akcijos? Pirmosios publikacijos pasirodė 1914 m. spalio mėn. "Lietuvos Žinios" pateikė Čikagos seimos programą, pridurdamos, jog seimą skubama sušaukti, kad "būsima Europos valstijų kongresas netikėtai mus neužkluptų ir kad valstijų diplomatai išgirstų mūsų balsą"³⁸. Pagirdamas Čikagos seimo sušaukimo iniciatyvą, "Šaltinis" pabrėžė, kad būsimoji "Europos byla bus labai svarbi. Todėl prie jos turi rengtis visi, kam tik miela gyvata. Pavergtų tautų tautelių dideliausias turi būti rūpestis - patekti būsimojon Europos bylon"³⁹. "Viltis" apgailėstaudama, kad lietuviai Didžiojoje Lietuvoje, priešingai JAV lietuviams, negali laisvai išreikšti savo norų, pareiškė, kad "mes galime ir galėsime tik tai vienodoje pakraipoje savo norus reikšti"⁴⁰.

Sekant iševijos pavyzdžiu, pradedama plačiau svarstyti politinė programa bei politinės veiklos taktika ir Lietuvoje. Nors tiek dešinieji, tiek kairieji iš esmės kėlė tas pačias politines aspiracijas (lietuviškų žemių suvienijimas, atgavimas tų sąlygų, "be kurių tauta negali laisvai plėtotis ir augti"), tačiau ir vėl nesutarimai tarp srovių neleido konsoliduoti jėgų bendrai politinei akcijai. Todėl 1914 m. spalio mėn. suintensyvėja kelių, galinčių užtikrinti tokią konsolidaciją, paieškos. Tarp Maskvoje gyvenančių lietuvių kyla sumanymas sudaryti visų Rusijos Dūmų lietuvių atstovų komitetą⁴¹. Sumanymas buvo palankiai sutiktas ir Vilniuje. Bene svarbiausias argumentas komiteto sudarymui buvo ta aplinkybė, kad tarp buvusių ir esančių Dūmos narių visos lietuvių politinės srovės turėjo savo atstovus. 1914 m. spalio 20-21 d. toks visų Rusijos Dūmų lietuvių atstovų komitetas (J.Kubilius, V.Stašinskas, A.Povylius, M.Yčas, V.Vitkauskis, J.Sabolis, V.Kuzma, L.Lopas, A.Bulota - išdininkas, V.Jarulaitis, P.Leonas - pirmininkas, A.Laukaitis, M.Januškevičius, P.Keinys) buvo sudarytas⁴². Dar vieno

komiteto sudarymo priežastimi buvo nukentėjusių nuo karo ir pabėgėlių šelpimo reikalai. Jau 1914 m. rugpjūčio mėn. Vilniuje buvo organizuotas "Laikinis lietuvių komitetas nukentėjusiems nuo karo šelpti". Tačiau 1914 m. pabaigoje šis komitetas nebepajėgė išspresti visų nukentėjusiųjų klausimų. Todėl dūmų atstovai nutarė ne tik paremti jau esamas labdaros draugijas ir veikti drauge keliant "kokį nors Lietuvos reikalą ministerijoje", bet ir paruošti bendranacionalinės šelpimo draugijos įstatus bei ją įkurti⁴³. Bet vos trejetą mėnesių gyvavęs, 1915 m. sausio 23 d. Dūmų atstovų komitetas iširo, nesugebėjęs kairiesiems ir dešiniems lietuvių tautinio judėjimo veikėjams rasti kompromiso tik ką įkurtoje Lietuvių Draugijoje nukentėjusiems dėl karo šelpti. Mat per Draugijos komiteto rinkimus (1914.11.21) dešinieji, manipuliuodami rinkimais, išsikovojo vadovujančius postus. Dėl to 1914 m. pab. - 1915 m. pr., iš jos išstojo A.Bulota, P.Keinys, M.Januškevičius, M.Sleževičius, J.Šaulys ir kt. kairieji⁴⁴. Tiesa, 1915 m. sausio mėn., sušaukus Rusijos IV Valstybės Dūmos sesiją, lietuvių atstovai (P.Keinys, M.Januškevičius, M.Yčas, A.Laukaitis) sumanė perskaityti iš Dūmos tribūnos lietuvių tautos vardu deklaraciją. Buvo manoma, kad, be kita ko, toks bendras išstojimas bus geru pavyzdžiu siekiant lietuvių politinių jėgų vienybės. Svarstant deklaracijos tekstą, dešinieji pasiūlė 1914.07.26 d. M.Yčo kalbos ir 1914.08.4 d. "gintarinės" deklaracijos tąsą, kairieji proponavo reikalauti Lietuvai pilnos tautinės-politinės autonomijos. Nepavykus surasti abiem pusėms priimtino varianto, deklaracija taip ir nebuvo perskaityta⁴⁵.

Tuo tarpu 1914 m. pab. įsteigtos Lietuvių Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti veikimas neapsiribojo tik maisto dalijimo punktu, arbatinių, vaikų prieglaudų, moksleivių bendrabučių, parapijinių komitetų ir pan. steigimu. Vilniaus, Kauno, Suvalkų ir Gardino gubernijos apimančios draugijos įsteigimą determinavo ir politinės lietuvių veikėjų aspiracijos. Draugijos skyriai provincijoje buvo kaip lietuvių visuomenės organizacijos branduolys, ateityje galėjęs pasitarnauti ir žemietijų ("zemstvų") steigimui. 1915 m. liepos 15 d. Draugijos Vilniaus Centrinio komiteto pirmininkas A.Smetona visuotiniame draugijos susirinkime

tiesiai pasakė: "Mums ne tiek rūpėti turi pabėgėlių maitinimas, kiek nusipirkti žemę, pasistatyti namus, užsitvirtinti tolesniam laikui"⁴⁶.

Palankus caro valdžios požiūris į labdarybės draugijas, kurių pagalba galima buvo nusikrauti nuo savo pečių dalį karo naštos, ir todėl ir ne tokia griežta jų priežiūra, Rusijos opozicinių politinių partijų taktika (įvairių šelpimo organizacijų steigimas, siekiant sustiprinti savo pozicijas būsimose pokarinėse derybose su carizmu) bei kitos priežastys lėmė tai, kad ekonominių organizacijų kūrimas pirmojo pasaulinio karo metais, tikintis jas panaudoti politinių aspiracijų įgyvendinimui, buvo būdingas ir kitiems tautiniams judėjimams⁴⁷.

Nors po Lietuvos Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti priedanga nemanyta slėpti politinės veiklos, tačiau suirus atstovų komitetui, Draugijos Centro Komitetas (M.Yčas - pirmininkas, A.Smetona, J.Kukta - pavaduotojai, J.Kymantas, S.Šilingas, P.Dogelis ir kt.) ėmėsi ją plėtoti. 1915 m. vasario 28 d. įsteigiama speciali sekcija (S.Šilingas, J.Basanavičius, A.Smetona) rusų visuomenei informuoti apie lietuvius ir Lietuvos padėtį⁴⁸. Lietuvos veikėjai kaip Draugijos nariai dalyvauja Rusijos žemietijų ir miestų sąjungų suvažiavimuose⁴⁹. Bandoma užmegzti ryšius su užsienyje gyvenančiais lietuviais ne tik Lietuvos šelpimo, bet ir politinės veiklos koordinavimo reikalais. Dar 1914 m. rugsėjo-spalio mėn. Politikos Centras iškėlė lietuvių politinės veiklos derinimo idėją ir ėmėsi jos įgyvendinimo iniciatyvos. Centro atstovo, M.Yčo, pastangų dėka, emigracijos veikėjams išsiunčiamas laiškas, kuriame išdėstomi lietuvių politinės veiklos tikslai ir taktika. Siekiant galutinio tikslo - Lietuvos laisvės - numatoma plačiai ir nuosekliai, propogandos ir diplomatijos pagalba kelti Europoje ir JAV Lietuvos klausimą kaip tarptautinį (Didžiosios ir Mažosios Lietuvos suvienijimas). Laiške akcentuojama Amerikos lietuvių aktyvios politinės veiklos svarba, kadangi JAV neutralitetas kare, jų finansinė galia iškels amerikiečių balso svarumą, sprendžiant pokarinės Europos sutvarkymo reikalus. Be to pasiūloma sušaukti Londone lietuvių konferenciją, kuri apsvarstytų "geidžiamąjį ir, to laiko apystovų atsižiūrint, skelbtinąjį Lietuvos tipą - savarankiškumas,

nepriklausomybė-neutralumas (su karo imunitetu) po protektoratu, federacija, plačioji autonomija, kultūrinė autonomija" ir iškeltų ją oficialiai⁵⁰.

Tokia tarptautinės lietuvių konferencijos sušaukimo idėja išseivijos buvo sutikta prieštaringai. Tautininkų "Vienybė Lietuvinkų", "nuoširdžiai" pritarė Centro iniciatyvai, siūlė perkelti suvažiavimo vietą iš kariaujančios valstybės į neutralę Švediją⁵¹. Kadangi tarp konferencijon kviečiamų asmenų (J.Šliūpas, B.Balutis, T.Žilinskas, J.Gabrys) nebuvo priklausančių socialistams, tai pastarųjų "Naujienos" šią akciją pavadino nedviprasmiškai - "Mulkiai ir mulkintojai"⁵². Katalikų "Draugas", išsiėdęs, kad M.Yčas nusiųtė laišką ne katalikų veikėjams, pasiūlė "palaukti pilnesnių žinių apie tą centrą, būtent, kas ir kaip ją sudaro..."⁵³.

Pakviestieji į Londoną lietuvių veikėjai, išskyrus J.Gabrį, važiuoti atsisakė. J.Šliūpas savo atsisakymą motyvavo tuo, kad nors "amerikiečių" ir Centro nuomonės dėl Lietuvos autonomijos iškovojo sutampa, bet kol kas neaišku, kaip pakryps karo eiga, todėl konferencijos sušaukimo idėja pernelyg ankstyva⁵⁴.

Sutikęs dalyvauti konferencijoje ir ruošdamasis kelionei, J.Gabrys pareiškė, kad "ši konferencija bus tik preliminariška... išdirbsianti tik programą dėl kitos konferencijos. Gi ateinančią pavasarį būsianti šaukiama daug didesnė konferencija (gal tame pačiame Londone)", į kurią bus kviečiami Didžiosios, Mažosios Lietuvos ir JAV lietuvių veikėjai apsvarstyti kovos dėl Lietuvos autonomijos programą⁵⁵. 1914 m. pab. nuvykęs į Londoną ir nesulaukęs nė vieno Didžiosios Lietuvos veikėjo, J.Gabrys, turėdamas Čikagos seimo duotus įgaliojimus organizuoti lietuvių politinę veiklą Europoje, 1915 m. pr. palieka Didžiąją Britaniją ir išvyksta per Paryžių į Vatikaną ir Šveicariją. Vatikane, susitikęs su popiežiaus Ypatingų Reikalų Kongregacijos sekretoriumi E.Paceliu ir Rusijos pasiuntiniu prie Šv.Sosto D.Nelidovu, LIB'o vedėjas supažindino juos su lietuvių politinėmis aspiracijomis - savarankiška, atskira nuo lenkų bažnytinė provincija, susidedanti iš Vilniaus, Žemaičių, Seinų vyskupijų su Vilniaus arkivyskupu priešakyje; Lietuvos, kaip atskiro vieneto, paminėjimas katalikiškų šalių sąrašė; Mažosios ir Didžiosios Lietuvos

suvienijimas, priskiriant prie jų ir išskirtą iš Lenkijos karalystės Suvalkų guberniją⁵⁶. Drauge J.Gabrys užmezgė ryšius su Romoje gyvenančiu kun. K.Prapuolėniu bei su Šveicarijoje studijuojančiais lietuviais: kun. A.Steponaičiu, kun. J.Purickiu, kun. V.Daumantu-Dzimidavičiumi, kun. A.Viskantu. Šiai grupei veikėjų Amerikosa Tautos Taryba ir rekomendavo organizuoti "lietuvių informacijos reikalą". 1915 m. balandžio 7-10 d. įvykusioje Ženevoje konferencijoje (J.Gabrys, K.Prapuolėnis, A.Viskantas) nutariama leisti biuletėnį "Pro-Lithuania", skelbti Europos spaudoje žinias apie Lietuvą, įkurti Paryžiuje, Londone, Romoje, Ženevoje komitetus nuo karo nukentėjusiems lietuviams šelpti⁵⁷.

1915 m. rugpjūčio 3-4 d. J.Gabrys suorganizavo Šveicarijoje lietuvių-latvių inteligentų suvažiavimą. Jo dalyviai pasisakė prieš vokiečių padarytus tarptautinės teisės pažeidimus, pareikalavo lietuvių ir latvių tautoms pripažinti teisę į autonomiją bei nutarė įkurti bendrą nacionalinę tarybą, fondą, politinės informacijos biurą⁵⁸.

Tuo metu suaktyvėjo ir JAV lietuviai. Tiesa, nesutarimai tarp išėivijos politinių srovių (svarbiausias - Lietuvos šelpimo, o faktiškai, partijų finansavimo) klausimas) lėmė tai, kad kiekviena politinė grupuotė veikė atskirai. 1915 m. vasario 10 d. katalikų organizacijos sudaro Tautos Tarybą (pirmininkas - K.Rutkauskas). Jos iniciatyva 1915 m. balandžio 20 d. priimama ir lietuvių, anglų, prancūzų kalbomis Amerikoje platinama peticija, reikalaujanti Lietuvos autonomijos. J.Šliūpas kartu su ukrainiečiais ėmėsi organizuoti "Tarptautinę Lygybės ir Laisvės Lygą" ("International League for Equality and Liberty"). Šios organizacijos paskirtis - ginant kiekvienos tautos "teisę save valdyti ant savo etnografinės teritorijos ir pačiai spręsti būti nepriklausoma ar suvienyta su kitomis", supažindinti su lietuvių ir ukrainiečių politinėmis aspiracijomis būsimą Taikos Kongresą⁵⁹.

Nenuostabu, kad Lietuvių Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro Komitetas, informuotas apie aktyvią užsienio lietuvių veiklą, bando su jais užmezgti ryšius. Į JAV pasiunčiamas S.Šimkus, o su LIB'o pagalba planuojama organizuoti pasaulinę rinkliavą "Pro-Lithuania", tikintis ne tik papildyti Draugijos iždą, bet ir pareklamuoti Lietuvos vardą⁶⁰.

Tačiau visgi didžiausią dėmesį 1915 m. I pusėje dešiniųjų srovių atstovaujamai Draugijai teko skirti lietuvių-lenkų ir vidiniams lietuvių-lietuvių santykiams.

Rusijos vadovaujančių sluoksnių pažadai suteikti Lenkijai autonomiją suteikė peno lenkų politinėms partijoms svajoti ir apie galimą Lietuvos prijungimą. Prieš inkorporacinius lenkų siekimus lietuvių veikėjasi nedviprasmiškai pasisakė tiek JAV, tiek Lietuvoje. Buvo protestuojama ir prieš lenkų pretenzijas į Mažąją Lietuvą, tuo susilaukiant prielankumo iš rusų politinių veikėjų⁶¹. Paaštrėjo lietuvių-lenkų nesutarimai ir bažnytiniais reikalais. 1914 m. pab. - 1915 m. pr. į Vilnių suplūdo didelis lietuvių pabėgėlių srautas. 1914 m. lapkričio mėn. buvo sudarytas sąrašas lietuvių dvasiškių, turinčių laikyti pamaldas Bonifratų bažnyčioje, o 1915 m. vasario 27 d. pradėta reikalauti leidimo atlikti pamaldas šv.Petro ir Povilo bažnyčioje. Bažnyčios klebonui Zavadskui pasiskundus, Vilniaus Vyskupystės administratorius kun. K.Michalkevičius leidimo nedavė⁶². Tada kun. K.Olšauskas ir P.Leonas Draugijos vardu kreipėsi į Petrapilyje gyvenantį Mogiliovo arkivyskupystės valdytoją vyskupą Cepliaką. Tačiau pastarasis, būdamas geras K.Michalkevičiaus bičiulis, kištis į šį lietuvių-lenkų bažnytinį konfliktą atsisakė⁶³.

1915 m. gegužės 11 d. "Lietuvių kalbos teisėms atstatyti Lietuvos bažnyčiose sąjunga" nusiuntė Tikybinių reikalų departamento direktoriui E.V.Menkinui protesto laišką, dėl lietuvių kalbos teisių pažeidimų Kauno bažnyčiose⁶⁴. Tuo pasinaudojęs Žemaičių vyskupas P.Kareivičius iškeldino iš Kauno "aršiausius" lenkų dvasininkus: J.Savickį, T.Benediktovičių, o F.Pacevičių atleido nuo Kauno katedros reikalų tvarkymo⁶⁵. 1915 m. birželio mėn. pabaigoje Tikybos reikalų departamentas atsiuntė valdininką Šemetylą, bet ir jis, atrodo, konfrontacijos nesušvelnino⁶⁶.

Komplikuoti buvo ir lietuvių politinių srovių tarpusavio santykiai. Kaip atsvarą Lietuvių Draugijai nukentėjusiems dėl karo šelpti kairieji 1915 m. balandžio 15 d. įsteigė Lietuvių Draugiją teisių ir agronomijos pagalbai teikti (J.Vileišis - pirmininkas, S.Kairys, A.Janulaitis, J.Šaulys ir kt.). Eilinių kartą nerado bendros kalbos ir lietuvių atstovai Dūmoje. Prieš pirmąją 1915 m. liepos Dūmos sesijos posėdį

M. Januškevičius ir P. Keinys pasiūlė M. Yčui bei A. Laukaičiui perskaityti lietuvių tautos vardu deklaraciją, reikalaujančią Lietuvos autonomijos. Dešinieji atsisakė, savo ruožtu pasiūlydami "protestuoti tylėjimu, kad nepagadinti būsiančio Dūmos posėdžio patriotinio ūpo". Nepaisant kolegų atsisakymo, M. Januškevičius posėdyje prasispraudė į tribūną ir pareiškė, jog lietuvių tauta, "būdama savita tauta savo istoriška praeitimi, savo kalba, savo ypatingu būdu, gyvendama kompaktine grupe žemėje, pašventintoje jos ainių kaulais, laukia, kad galų gale bus išpildytas jos liaudies troškimas, kad lietuvių tauta gaus, ką ji privalo - pilną, tautinę autonomiją. Lietuvių tauta nenori engti jokios šalia gyvenančios tautos, pripažindama joms teisę laisvai plėtotis"⁶⁷.

Dešiniuosims lietuvių politinėms srovėms Lietuvoje toks autonomijos reikalavimas atrodė pernelyg ankstyvas. Buvo siūloma neskubėti, detaliau išsiaiškinti, kas tai yra autonomija, ką ji žada, kokių sąlygų reikalauja ir ar yra Lietuvoje šios sąlygos, kokiais keliais ji pasiekama. Anot Vaižganto, lietuviams dar reikia mokytis "...bent atskirti "autonomiją" nuo "antinomijos"⁶⁸. Buvo dedamos viltys į tam tikrą Rusijos vyriausybės nacionalinės politikos "atšilimą" bei į opozicinių partijų žadamas pokarines "plačias" reformas⁶⁹.

Pirmame karo etape lietuvių politikų rusiškajai orientacijai kitos realios alternatyvos iš esmės nebuvo. Nors Antantės valstybės stėjo į karą, pasiskelbdamos pavergtų tautų mesijais, tačiau ši išlaisvinimo misija turėjo paliesti tik čekus, slovakus, pietų slavus. Vokietija oficialiai tai pat pritarė tautų išlaisvinimo lozungui. Tačiau puoselėdama aneksinius planus Rusijos atžvilgiu ir pradėjusi čia gyvenusių tautų tarpe insurekcinę veiklą, karo pradžioje lietuvių į ją neįtraukė⁷⁰.

Tiesa, aptinkamos kai kurios užuominos apie tai, kad Didžiojoje Lietuvoje jau 1914 m. pab. - 1915 m. pr. būta vokiškosios orientacijos šalininkų. M. Biržiška, prisimindamas pirmuosius karo mėnesius, prie jų priskiria save⁷¹. P. Dovydaičio laiške E. Draugeliui minima "vairininkų-prūsėlių" grupė⁷². Be abejonės, nėra ko kalbėti apie Mažosios Lietuvos veikėjų pozicijas. Jau 1914 m. rugpjūčio 1 d.

Gaigalaitis Prūsijos landtage lietuvių vardu pareiškė, kad tikimasi Didžiosios Lietuvos prijungimo. Vėliau savo "Die litauish-baltische Frage" šis lietuvių veikėjas iškėlė lietuvių (be M.Lietuvos) - latvių buferinės valstybės, esančios "artimuose ryšiuose" su Vokietija ir saugančios ją nuo panslavizmo, sukūrimo idėją⁷³. 1915 m. pr.Vydūnas polemikoje su JAV lietuviams įrodinėjo, jog "vokiečiai turi savo pusę nesulyginamai daugiau žmoniškumo vertybių, negu rusai", todėl ir reikia orientuotis į Vokietiją⁷⁴. JAV lietuvių laikraščių prvesta savotiška apklausa parodė, kad išeivijoje už Vokietiją pasisako tik "progresyvus elementas - socialistai ir radikalai"⁷⁵. Visgi šios politinės orientacijos šalininkai pirmajame karo etape lietuvių politinei veiklai lemiamos įtakos neturėjo.

Rusijos gyvenimo politinėmis realijomis paaiškinamas ir M.Januškevičiaus pareiškimas Dūmoje. Būtent 1915 m. liepos mėn. Dūmos sesijoje pirmą kartą karo metu opozicija atvirai apkaltino vyriausybę vidinės santalkos nesilaikymu, nesėkmėmis fronte ir pareikalavo suformuoti "ministeriją, turinčią visuomenės pasitikėjimą"⁷⁶. Šiuo momentu ir pasinaudojo kairieji lietuvių Dūmos atstovai.

Artėjant frontui, lietuvių tautinio judėjimo veikėjai pasidalino: dalis liko Lietuvoje, kiti pasitraukė į Rusiją. Likusieji pradėjo tartis bendros lietuvių atstovybės sudarymo, taktikos vokiečių atžvilgiu klausimais⁷⁷. 1915 m. rugsėjo 9 (22) d. tik įžengus į Vilnių kaizerinei kariuomenei, susitarta kooptuoti į Lietuvių Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro Komitetą kairiuosius: A.Janulaitį, S.Kairį, P.Bugailiškį, M.Biržišką⁷⁸. Tuo tarpu pasitraukusieji visą dėmesį sutelkė pabėgėlių reikalams. 1915 m. rugsėjo 2 d. išėjuslame pasitraukusios dalies Draugijos CK (pirmininkas - M.Yčas) organo "Lietuvių balsas" pirmame numeryje buvo pareikšta: "Dabar mummyse partijų nėra; yra tiktai lietuviai su savo be galo dideliais vargais ir nelaimėmis", todėl pirmiausiai bus rūpinamasi pabėgėlių reikalais. Ir tik vedamojo pabaigoje buvo užsiminta apie politinių dabarties ir ateities klausimų gvildenimo ir sprendimo reikalingumą.

Prasidėjo naujas lietuvių inteligentijos politinės veiklos etapas.

Literatūra:

- ¹ Rusijos karas su Vokietija (red.str.) // Viltis.-1914.07.22(08.4).-Nr. 161; Lietuva ir karas // Ten pat.
- ² J.D. Karas pasidarė jau neišvengiamas // Šaltinis.-1914.07.22(08.4).-Nr.31.
- ³ Gabrys J. Tautiečiai, ruoškime visuotiną lietuvių seimą Amerikoje // Draugas.-1914.08.13.-Nr.13.
- ⁴ Europos karė, kuri gresia Lietuvai // Vienybė Lietuvninkų.-1914.08.5.-Nr.31; Ko mes dabar norėtume Lietuvai? // Ten pat. - 1914.08.26.-Nr.34.
- ⁵ Karas... (red.str.) // Viltis. 1914.08.27(09.9). Nr.191; Stokime į kasdienį darbą // Šaltinis. 1914.08.2(15). Nr.33.
- ⁶ Leonas P. Mano pergyvenimai // Mūsų senovė.-1938.-T.2.-Nr.2(7).-P.284.
- ⁷ Aukščiausio manifestas apie karo apskelbimą // Šaltinis.-1914.08.7(07.25).-Nr.32.
- ⁸ Yčo M. 1914.07.26 d. laiškas J.Yčui // Lietuvos Valstybinis Istorijos Archyvas.-F.942.-Ap.I.-B.2.-L.58.
- ⁹ Nepaprastas Valstybės Dūmos posėdis // Viltis.-1914.07.30(08.12).-Nr.168; Iš mūsų santykių // Naujoji Lietuva.-1916.01.17.-Nr.4.
- ¹⁰ Jo Šviesybės vyriausiojo komandieriaus atsisaukimas į lenkus // Rygos garsas. - 1914.08.6(19).-Nr.62.
- ¹¹ Lietuviai ir lenkai Maskvoje // Lietuvos Žinios.-1914.10.10(23).-Nr.164; Ko dabar lietuviai privalo trokšti // Viltis.-1914.08.13(26).-Nr.180.
- ¹² Lenkai pradeda Lietuvą savintis // Šaltinis. - 1914.10.25(11.7).-Nr.44.
- ¹³ Vapasonis. Lietuvos reikalai ir reikalavimai // Viltis.-1914.II.1(14).-Nr.247.
- ¹⁴ Lietuvių deklaracija // Šaltinis.-1914.08.30(9.12).-Nr.37.
- ¹⁵ Atstovo M.Yčo paaiškinimas, įteiktas drauge su lietuvių deklaracija vyriausiam karvedžiui // Viltis.-1914.08.30(9.-12).-Nr.194.
- ¹⁶ Четвертая Государственная Дума. Фракция народной свободы. "Военные сессии 26 июля 1914 г. - 3 сентября 1915 г. - Петроград, 1916.-С.18-19,21; Краткая история Чехословакии. - Москва, 1988. - С.278.
- ¹⁷ Leonas P. - Min.str. - P.284.
- ¹⁸ Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. - London, 1960. D.I.P.17.
- ¹⁹ Steponaitis V. Iš studentijos gyvenimo 1914-1915 metais // Mūsų senovė. - Tilžė, 1921.-T.1.-Kn.2.P.114.
- ²⁰ "Kova" apie seimą // Vienybė Lietuvninkų.-1914.09.9.-Nr.36; Darba Lietuva-dirbkime ir mes // Ten pat.-1914.10.8.-Nr.43; Svarbiuoju momentu // Draugas.-1914.08.20.-Nr.34; Nelemtas žygis // Ten pat.-1914.08.27.-Nr.35.
- ²¹ Ochmanski J. Powstanie państwa litewskiego w 1918 roku // Roczniki Historyczne. Rosznik XIII.-1976.-S.166-167.

- 22 Norus T., Žilius J. Lithuania's course for independence.-Washington, 1918.-P.71.
- 23 Leono P. atsiminimai // MACBRS.-F.117.-S.v.1079.-L.29.
- 24 Leono P. atsiminimai // Ten pat.
- 25 Biržiškos M. 1914.10.24 d. laiškas V.Biržiškai // MACBRS.-F.163.-S.v.246.-L.5.
- 26 Petkevičaitė-Bitė G. Karo metų dienoraštis.-V.,1966.-P.61.
- 27 Hass L. Ambicje, rachuby rzeczywistość: Wolnomularstwo w Europie srodkowo-Wschodniej, 1905-1928.-W., 1984.-S.115.
- 28 Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. - Čikaga, 1986.-T.2.-P.36; Hass L. Min.veik. - P.115-116; Ochmanski J. Historia Litwy. - Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdansk, 1982. - S.290.
- 29 Bartuška V. Žodis prie lietuvių suvažiavimo // Draugas. - 1914.08.27.-Nr.35.
- 30 Mingėla V. Kun. A.Milukas. Jo gyvenimas ir darbai. - Detroitas, 1971.-P.276.
- 31 Šliūpas J. Lietuvos laisvė. - Bruklinas, Niujorkas, 1917.-P.6-7,10.
- 32 Svarbiuoju momentu // Draugas. - 1914.08.20.-Nr.34.
- 33 Dar apie visų Lietuvių Seimą // Žvaigždė. - 1914.09.18.-Nr.38; Kokiu keliu nukryps Visuotinis Seimas // Vienybė Lietuvinkų. - 1914.09.23. - Nr.38.
- 34 Amerikos lietuvių istorija. / Red. A.Kučas. - Bostonas, 1971. - P.304.
- 35 Liulevičius V. Lietuvos laisvės idėjos raida (1795-1918) // Aidai. 1961.-Vasaris.Nr.2.-P.52.
- 36 Bartuška V. Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus kelias. - Klaipėda, 1937. - P.19.
- 37 Puzinas J. Kelias į Lietuvos nepriklausomybės atstatymą // Rinktiniai raštai. - Čikaga, 1983.-T.2.-P.541.
- 38 Amerikos lietuviai ir karas // Lietuvos žinios.-1914.10.8(21).-Nr.163.
- 39 M.D.Europos byla ir Lietuvos reikalai // Šaltinis.-1914.10.20(7).-Nr.38-39.
- 40 Amerikos lietuviai // Viltis.-1914.10.16(29).-Nr.233.
- 41 Leono P. atsiminimai.-L.30.
- 42 Lietuvių atstovų suvažiavimas // Viltis.-1914.10.24(11.6).-Nr.240; Iš 14 komiteto narių buvo: socialdemokratų - 2(14,3%), demokratų - 5(14,3%), klerikalų - 1(7,1%), nepartinių - 1(7,1%), Žr.: Europos lietuviai. Rinkimai į Rusijos Dūmą ir Lietuvos partijų įtėkmė miniose // Jaunoji Lietuva. - 1915.-Birželis-Liepa.Nr.4-5(16-17).-P.183.
- 43 Šiomios dienomis. // Lietuvos žinios. - 1914.10.24(11.6).-Nr.170.
- 44 Lietuvių Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti CK protokolų knyga. 1914.11.2-1915.III.28//MACBRS.-F.70.-S.v.7.-L.20-22,27.
- 45 Iš mūsų santykių // Naujoji Lietuva.-1916.01.17.-Nr.4.

- 46 Žemaitė apie Yčinių Centralinį komitetą // Kova.-1916.04.5.-Nr. 14.
- 47 Агаин Ц. П. Армянские политические партии и первая мировая война // Первая мировая война. 1914-1918.-Москва, 1968.-С.336.
- 48 Lietuvių Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti CK protokolų knyga // MACBRS.-F.70.-S.v.7.-L.60.
- 49 Lietuvių Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti protokolų knyga. 1915.III.31-VII.31 // MACBRS.-F.70.-S.v.6.-L. 12.
- 50 Yčas M. Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais. - K., 1935.-T.I.-P.234-238; Šaukia lietuvių suvažlavimą Londonan // Vienybė Lietuvniukų.-1914.10.28.-Nr.43.
- 51 Dirba Lietuva - dirbkime ir mes // Vienybė Lietuvniukų.-1914.10.28.-Nr.43.
- 52 Dirba Lietuva - dirbkime ir mes // Vienybė Lietuvniukų.-1914.10.28.-Nr.43.
- 53 M.Yčo laiškas // Draugas.-1914.10.22.-Nr.43.
- 54 Dėl ko Dr.Šliūpas nenori Londonan važiuoti // Vienybė Lietuvniukų.-1914.II.II.-Nr.45; Šliūpo J. 1914.12.16(29) d. laiškas P.Leonui // MACBRS.-F.117.-S.v.1204.-L.70-71.
- 55 Gabrys jau važiuoja Londonn // Vienybė Lituvniukų.-1914.II.18.-Nr.46.
- 56 Gabrys J.Vers L'Independance Lituanienne. Faits, impressions souvenirs 1907-1920.-Lausanne, 1920.-P.62-64; Нелидов Д. Делеша пошланника при Св. Престоле // MACBRS.-F.43.-S.v.25205.-L.2-3.
- 57 Geneva (žinutė) // Vairas, 1915.05.8 Nr.16; Viskantas A. Paaškinimas link Generalinio Komiteto nukentėjusiems dėl karo Lietuvoje šelpti // NMBRS.F.29.S.v.1519. L.I; tas pats: NMBRS F.I. S.v.1519; MACBRS.F.I.S.v.182;F.255.S.v.477.
- 58 "Pro Lithuania" // Naujoji Lietuva.1916.01.10.Nr.3.
- 59 Šliūpas J. Dėlei Lietuvos ir kitų pavergtųjų tautų // Vienybė Lietuvniukų.-1915.06.30.-Nr.26.
- 60 Lietuvių Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti CK protokolų knyga // MACBRS.-F.70.-S.v.7.-L.67.
- 61 Čepėnas P.Min.veik.-T.2.-P.169.
- 62 Smetonos A. 1915.04.6 raštas K.Michalkevičiui // MACBRS.-F.44.-S.v.110.-L.5,8.
- 63 Yčas M. Atsiminimai. - T.2. - P.43.
- 64 "Sąjungos lietuvių kalbos teisėms atstatyti Lietuvos bažnyčiose" 1915.05.11 raštas Tikybinių reikalų departamento direktoriui dėl kandidatūrų į Telšių pavyskupio vietą // MACBRS.-F.43.-S.v.25213.-L.1.
- 65 Telšių vyskupo P.Karevičiaus 1915.06.19 pranešimas Tikybinių reikalų departamento direktoriui E.V.Menkinui // MACBRS.-F.43.-S.v.25205.-L.1.
- 66 Basanavičius J. Autiobiografija.-V., 1935.-P.138.

- 67 Iš mūsų santykių // Naujoji Lietuva. - 1916.01.17.-Nr.4.
- 68 Tumas J. Ką gi mes reikišime lenku autonomijoje? // Rygos balsas.-
1915.03.21.-Nr.33.
- 69 Кризис самодержавия в России. 1895-1917. Ленинград. 1984. - С.547.
- 70 Fisher F. Germany's Aims in the First World War. New York,
1967.P.143.
- 71 Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. - D.I. - P.18.
- 72 Dovydaičio P. /1915 m. pr./ laiškas E.Draugeliui // MACBRS.-F.96.-
S.v.301.-L.7.
- 73 Gustaitis M. Amerika ir karas // VUMBRS.-F.1. S.v.F497.-P.22-23.
- 74 Vydūnas. Ką simpatija reiškia // Naujovė.- Tilžė. - 1915.-Sausis.
Vasaris.Kovas.-Balandis.-P.39.
- 75 Mažųjų Tautų balsai Amerikos spaudoje // Kova.- 1915.10.1-Nr.40.
- 76 Черменский Е. Д. IV Государственная Дума и свержения царизма в России.
Москва. - 1976.-С.138.
- 77 Klimas P.Dienoraštis. 1915-1919. - Čikaga,1988. - P.20.
- 78 Lietuvų Draugija dėl karo nukentėjusiems šelpiti // Lietuvos
kalendorius.1916 m. - V., 1916.-P.75.

